

SOBRE ELS VIACRUCIS DE BELLPUIG I DE PASSANANT. NOTA CERÀMICA A TORREGROSSA

per Joan Yeguas i Gassó

El 2011 vaig estudiar les restes d'un viacrucis en ceràmica pintada que es conserva als carrers de Bellpuig.¹ En concret, dues estacions o misteris, també anomenades popularment “altarets” (fig. 12 i 16). Gràcies a nous testimonis, com el de Jaume Fortuny i Berengué (Bellpuig, 1930), i l'aparició de fotografies il·lustratives, hem pogut refer el recorregut i assenyalar amb exactitud les parades del viacrucis. També podem precisar millor la datació, i establir paral·lelismes amb altres obres similars. Finalment, oferim una nota sobre un panell ceràmic que es conserva a la població de Torregrossa.

RECORREGUT DEL VIACRUCIS BELLPUGENC

Al citat article de 2011, esmentava que el recorregut de les catorze etapes viscudes per Jesucrist camí de la creu s'iniciava a l'església parroquial i que s'acabava al convent. Aquesta afirmació ha de ser matissada. El recorregut processional s'iniciava a la parroquial, fet lògic per ser dins el nucli urbà, però constava d'anada i de tornada. A l'anada es resava el rosari, i a la tornada era quan es feia el viacrucis. A l'arribada al convent, s'entrava per la seva església i es sortia pel claustre. D'aquesta manera, ara s'entén millor la numeració de les dues estacions conservades, la vuitena i la novena,

1) Joan YEGUAS, “Fragments d'art bellpugenc dels segles XVII i XVIII”, *Quaderns de «El Pregoner d'Urgell»*, 24, Bellpuig, 2011, pàg. 86-89.

El recorregut íntegre, visible mitjançant un mapa (fig. 1), seria aquest:

Fig. 1. Mapa del viacrucis de Bellpuig (elaborat: Toni Saladrígues).

- I** La primera parada era a la mateixa sortida del convent. Una foto antiga testimonia el fet amb una fornícula sobre un pilar (fig. 2).²
- II** La segona era prop de la cantonada entre el carrer la Font i l'actual camí al molí, davant d'un mur que hi havia als jardins del convent, tal com s'observa en una foto de l'any 1897 que podeu observar en diferents publicacions (com la figura 23 de l'article que vam publicar l'any 2011).
- III** La tercera seria a la cantonada entre el carrer La Font i el carrer dels Rentadors.
- IV** La quarta era a l'antic escorxador, prop del riu Corb.
- V** La cinquena era a Cal Colau Escribà, després de la farinera.
- VI** La sisena es trobaria poc abans de la cruïlla dels carrers Ramon i Cajal amb la carretera de Preixana, a la cantonada on el carrer la Font s'estreny, rere de Cal Vilà (antigament Cal Groc).

2) Imatge que apareix a: Valeri SERRA i BOLDÚ, "El monasterio de Bellpuig", *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros*, Barcelona, 1918 (3er. trimestre), pàg. 41.

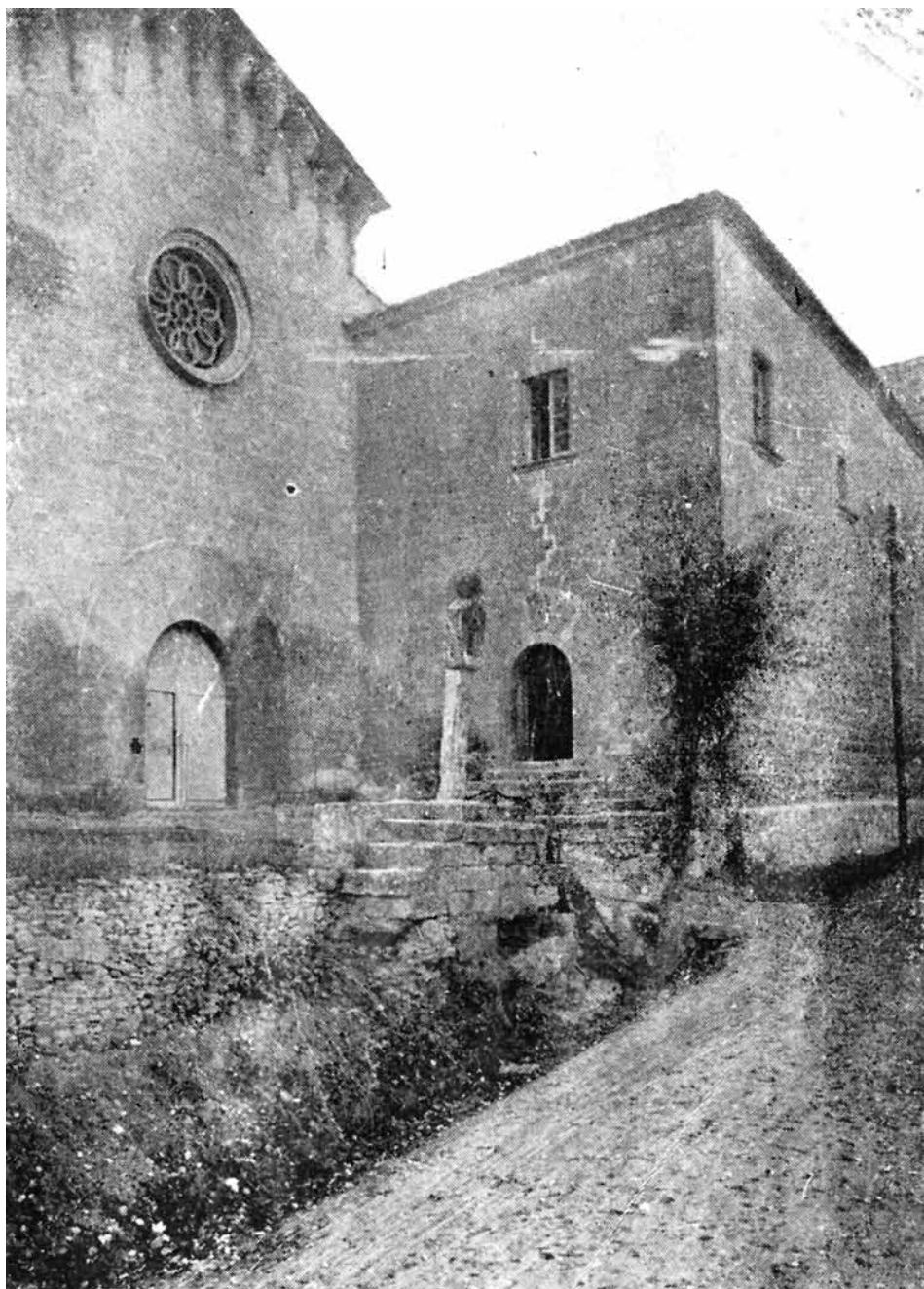

Fig. 2. Primera estació del viacrucis de Bellpuig, dins de fornícula (foto: SERRA BOLDÚ 1918, pàg. 41).

*Fig. 3. Estació X de
Bellpuig, la que era a cal
Boneu (foto: J.Y.).*

Fig. 4. Estació 10 de Passanant (foto: J.Y.).

*Fig. 5. Estació
X de Sencelles
(foto: M.
Llompart Morro).*

*Fig. 6. Estació X
de Valldemossa
(foto: CABOT
2001).*

- VII** La setena en el mateix creuament entre els carrers la Font i Ramon y Cajal, on ara hi ha un petit aparcament i antigament hi havia Cal Sanat (ho vaig comentar, però vaig referenciar incorrectament Cal Mata).
- VIII** La vuitena seria a l'edifici que avui correspon al número 20 del carrer Mercadal, que antigament eren dues cases, Cal Pau del Blanc i Ca l'Oriola. En fer obres, l'altaret fou dut a l'Ajuntament i després s'ha ubicat a l'antiga casa de Valeri Serra, avui seu de la Joia d'Envellir (fig. 12). A l'article de 2011, també vaig esmentar una possible estació, que avui desestimo, a la cantonada on el carrer Mercadal es fa més estret, a la punta de l'antic Cal Belianes.
- IX** La novena és l'única que roman al seu lloc original, es troba al colze que fa el carrer Mercadal, l'anomenat Cal Mangano, tot i que avui hi viu la família Bustamante (fig. 16).
- X** La desena aniria al mig de l'actual plaça de Sant Roc, front del carreró de Mercadal, a Cal Boneu (antic Cal Biel). Conjunt que jo vaig observar desmuntat a les golfes de l'Ajuntament mentre vaig realitzar la Prestació Social Substitutòria, entre 1994-1995, i n'hi vaig fer una foto matussera, però és l'únic testimoni que conec (fig. 3). L'escena és l'episodi en què Jesucrist és despullat dels seus vestits.
- XI** L'onzena era a la façana de Ca l'Andorrà (abans dit Cal Colau del Pare Sant). Quan es feren obres, el misteri fou recollit per un operari del consistori per dur-lo a un magatzem municipal.
- XII** La dotzena era en una de les cantonades del carrer Castell, a Cal Minguell (antigament hi havia el renom de Ca l'Espoia).
- XIII** La tretzena seria a la façana lateral de l'Ajuntament, a l'inici de l'escalinata monumental que porta fins a l'església parroquial. Fou retirada quan es feren obres a l'edifici consistorial i ara roman una fornícula buida.
- XIV** La catorzena, i última, caldria pensar que es trobaria al replà front de la porta de l'església parroquial, de la mateixa manera que la primera era prop de l'entrada del convent.

SOBRE LA DATACIÓ I ALTRES PRECISIONS

Al dit article de 2011, feia esment a una genèrica datació en el segle XVIII, especificant que els viacrucis pintats foren habituals a la segona meitat d'aquest segle. Segurament, la datació es prou definida per una obra com aquesta, sense documentar, però podem buscar paral·lels que poden ajudar a contextualitzar el fenomen.

El 1726, el papa Benet XIII va concedir un privilegi, pel qual tots els fidels de la cristiandat tenien dret de fer estacions del Via Crucis a les esglésies, davant les dificultats de peregrinar a Terra Santa. Aquest fet derivava d'un privilegi previ, atorgat el 1686 pel papa Innocenci XI, només als franciscans. I al 1742, el papa Benet XIV exhortava tots els capellans a enriquir els temples amb els viacrucis. Per tant, seria adequat pensar que la data *ante quem* seria entre 1726-1742, i més en una vila amb presència de frares franciscans.

De forma majoritària, a les estacions del viacrucis trobem les escenes representades per quatre rajoles (2 x 2 peces), però en el cas de Bellpuig trobem una escena en una sola rajola que amida 27'5 x 27'5 cm. Al voltant de l'escena hi ha una sanefa o dibuix ornamental consistent en la repetició dels temes d'un mateix ornament. En aquest cas es tracta d'una "grec", que, segons Fullana, és un ornament geomètric consistent en una sanefa composta per un traç continu que forma angles rectes, repetint constantment el seu dibuix.³

Donat que les estacions estaven fixades per la tradició, i foren canonitzades en catorze pel citat privilegi de 1726, la iconografia és molt repetitiva. Fixeu-vos com l'estació X de Bellpuig (fig. 3) és clavada a la mateixa escena que trobem en rajoles mallorquines: al pati del convent de les germanes de la caritat de Sencelles (fig. 5) o la de l'ermita de la Santíssima Trinitat de Valldemossa (fig. 6).⁴

Pel que fa a la utilització de sanefes amb greques, ho trobem des de l'Antiguitat, però en ceràmica catalana podeu observar-ne sobretot al llarg de tot el segle XVIII. La més primerenca que he localitzat és una que voreja un plafó datat amb inscripció a l'any 1719.⁵ Tot i que la majoria d'autors ho ubiquen cronològicament entre 1735-1800: Llorens i altres autors parlen de plafons amb sanefes de greques a mitjans del segle XVIII (fig. 28); i Cerdà esmenta un plafó de sant Jaume a la batalla de Clavijo, existent al Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, amb sanefa de greques, que data de la segona meitat del dit segle XVIII.⁶

SOBRE EL VIACRUCIS DE PASSANANT I ALTRES DE SIMILARS

A la localitat de Passanant (la Conca de Barberà), a tocar de l'urgellenca Ciutadilla, trobem un viacrucis de ceràmica pintada amb una iconografia idèntica a la de Bellpuig, fins i tot amb un estil molt similar. No hi ha cap obra d'art que sigui igual a una altra, però les semblances iconogràfiques, estilístiques i de datació,

3) Miquel FULLANA, *El diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Palma de Mallorca, 1995, pàg. 215.

4) Joan CABOT, "Rajoles de l'ermita de Valldemossa", *Butlletí Informatiu de la Ceràmica*, 71, Barcelona, 2001, pàg. 26-27; Maria del Mar LLOMPART MORRO, *La rajola devocional a Mallorca. Els viacrucis. Del segle XVIII al primer terç del segle XX*, Palma de Mallorca, 2013, (Memòria del Treball de Final de Màster), pàg. 252.

5) Albert TELESE, "Rajoles amb inscripcions", *Butlletí Informatiu de la Ceràmica*, 92-93, 2007, pàg. 54.

6) Jordi LLORENS, *Rajoles catalanes. Segles XIII al XIX*, Barcelona, 1980, pàg. 223 i 227-229; Josep Antoni CERDÀ i MELLADO, "L'obra escudellera barcelonina a l'època gremial: replantejaments i precisions", *Butlletí Informatiu de la Ceràmica*, 88-91, 2006, pàg. 164-165.

Fig. 7.- Estació 3 de Passanant (foto: J.Y.).

Fig. 8.- Estació 4 de Passanant (foto: J.Y.).

Fig. 9.- Estació 5 de Passanant (foto: J.Y.).

Fig. 10.- Estació 7 de Passanant (foto: J.Y.).

Fig. 11. Estació
8 de Passant
(foto: J.Y.).

Fig. 12. Estació
VIII de Bellpuig
(foto: J.Y.).

Fig. 13. Estació
VIII de Campos
(foto: M. Llompart
Morro).

Fig. 14. Estació
VIII de Sencelles
(foto: M. Llompart
Morro).

Fig. 15.
Estació 9 de
Passanant
(foto: J.Y.).

Fig. 16. Estació
VIII de Bellpuig
(foto: J.Y.).

Fig. 17. Estació
IX d'Esplugues
de Llobregat
(foto: J.Y.).

Fig. 18. Estació
IX de Sencelles
(foto: M. Llompart
Morro).

fan que el conjunt de Passanant tingui parentiu amb el de Bellpuig, encara que la sanefa sigui diferent, i que es tracti d'un artífex que pinta de forma diversa. La visualització del viacrucis de Passant, tot i que sigui incomplet, també ens ajuda a entendre com seria el de Bellpuig.

En concret es tracta de set plafons que es troben entre el carrer Castell, el carrer del Forn, el carrer Major i l'església parroquial de Passanant. I tenen representades les següents escenes, identificades amb un numeral aràbic: 3 o Jesús cau per primera vegada amb la creu (fig. 7), 4 o Jesús troba la seva mare (fig. 8), 5 o el Cirineu ajuda Jesús a portar la creu (fig. 9), 7 o Jesús cau per segona vegada (fig. 10), 8 o Jesús consola les dones de Jerusalem (fig. 11), 9 o Jesús cau per tercera vegada (fig. 15), 10 o Jesús és despullat dels seus vestits (fig. 4). Podeu comparar les estacions 8 i 9 de Passanant amb les VIII i VIII de Bellpuig (fig. 12 a 16).

En el cas de les rajoles de Passanant, la sanefa que voreja el plafó és un soguejat, és a dir, un ornament format per entrellament de dues cordes; hi ha autors que també els anomenen "cercles tangents entrellats" o "espirals entrellats". Com les gregues, es tracta d'un ornament present a totes les civilitzacions i èpoques. Pel que fa a la utilització com a sanefa en plafons ceràmics catalans, ja en trobem a finals del segle XVI, com la realitzada per Lorenzo Madrid al Palau de la Generalitat, ara al Museu de la Ceràmica de Barcelona.⁷ Però, llevat d'aquesta excepció, la majoria d'aquests soguejats daten del segle XVIII, com les gregues de Bellpuig.⁸

A part del viacrucis de Passanant, existeixen altres exemples a Catalunya i també manufactures catalanes conservades en pobles de Mallorca. A Catalunya trobem dues estacions (la II i la V) al carrer Consolació de Gratallops (el Priorat), altres dues (la IV i la V) als carrers d'Esterri d'Àneu (el Pallars Sobirà), o una (la IX –vegeu fig. 17–) al carrer Somatents núm. 29 d'Esplugues de Llobregat (el Baix Llobregat). A Mallorca els conjunts de viacrucis en rajola han estat estudiats per Llopart Morro, qui localitza dos de molt interessants: un als carrers de la vila de Campos (fig. 13), i un altre al pati del convent de les germanes de la caritat de Sencelles (fig. 14 i 18); paral·lelament, també trobem un de les mateixes característiques a l'ermita de la Santíssima Trinitat de Valldemossa.⁹ Particularment atractives són les rajoles de Sencelles, perquè són compositivament idèntiques a les de Bellpuig i Passanant. Per tant, si voleu copsar com serien les estacions que manquen a Bellpuig i Passanant, vegeu les estacions I, II, VI, XI, XII, XIII i XIII de Sencelles (fig. 19, 20, 21, 22, 23, 24 i 25).

7) Lluís GELPÍ, "Lorenzo Madrid. Dades, entorn i circumstàncies", *Butlletí Informatiu de la Ceràmica*, 73-74, 2002, pàg. 50.

8) J. LLORENS, *Rajoles catalanes...* (Op. Cit.), pàgs. 220, 231 i 236-237.

9) J. CABOT, "Rajoles de l'ermita de Valldemossa..." (Op. Cit.), p. 26-27; M. LLOPART MORRO, *La rajola devocional a Mallorca. Els viacrucis...* (Op. Cit.), p. 38, 101-108 i 235-259.

Fig. 19. Estació I de Sencelles
(foto: M. Llopart Morro).

Fig. 20. Estació II de Sencelles
(foto: M. Llopart Morro).

Fig. 21. Estació VI de Sencelles
(foto: M. Llopart Morro).

Fig. 22. Estació XI de Sencelles
(foto: M. Llompart Morro).

Fig. 23. Estació XII de Sencelles
(foto: M. Llompart Morro).

Fig. 24. Estació XIII de Sencelles
(foto: M. Llompart Morro).

Fig. 25.- Estació XIII de Sencelles
(foto: M. Llompart Morro).

DOS PANELLS CERÀMICS A TORREGROSSA

Al carrer major núm. 8 de Torregrossa (el Pla d'Urgell), hi ha la façana de Cal Farré. A la llinda de la balconada apareix la data 1774, juntament amb una rella i una ferradura, que permetria relacionar el renom de la casa amb l'ofici de ferrer. A banda i banda del balcó hi ha dos panells ceràmics, segurament d'una data aproximada a la que apareix a la llinda.

Es tracta de panells amb composició i decoració idèntica, és a dir, amb 12 rajoles que formen el tema iconogràfic i 18 peces per a la sanefa. Cal dir que estan força ben conservats, potser perquè es troben a una certa alçada, però estan molt bruts de pols. A l'esquerra, trobem representant un sant Josep amb l'Infant als braços (fig. 26), sobre un horitzó amb dos arbres, amb núvols de fons, i el sant portant l'atribut de la vara florida. I a la dreta hi ha sant Jaume a sobre d'un cavall rampant (fig. 27), el que popularment en alguns indrets es coneix com sant Jaume "matamoros", brandant l'espasa i amb un estendard amb la creu de sant Jaume, mentre als peus de l'animal hi ha dos soldats sarraïns, vulgarment el que es podia anomenar "turcs", i que s'associaven a una tipologia de pentinat (rapats amb un floc al clatell) i d'escut (la clàssica rodella).

Per a la composició de les escenes, com també es podia observar amb els viacrucis, els artífexs utilitzaven una escena que la tradició i les estampes haurien consolidat; dit d'una altra manera, la component d'indústria en sèrie (assimilable a les escultures de sants d'Olot) faria que hi hagués un repertori de composicions bastant limitat, conegut per tothom, però que deixava poc marge per a la creativitat. Per exemple, el panell amb sant Jaume matant sarraïns de Torregrossa és d'una composició idèntica, amb factura lleugerament diversa, a un panell que recull Llorens en el seu llibre sobre les rajoles catalanes (vegeu nota 6), a la pàgina 228 (fig. 28), tot i que no precisa on es pot localitzar. Per un altre costat, la sanefa del panell torregrossí recorda vivament la que podem observar a les estacions del viacrucis conservades de Gratallops (fig. 29), també abans citades.

Fig. 26. Sant Josep amb l'Infant, façana de cal Farré, Torregrossa (foto: J.Y.).

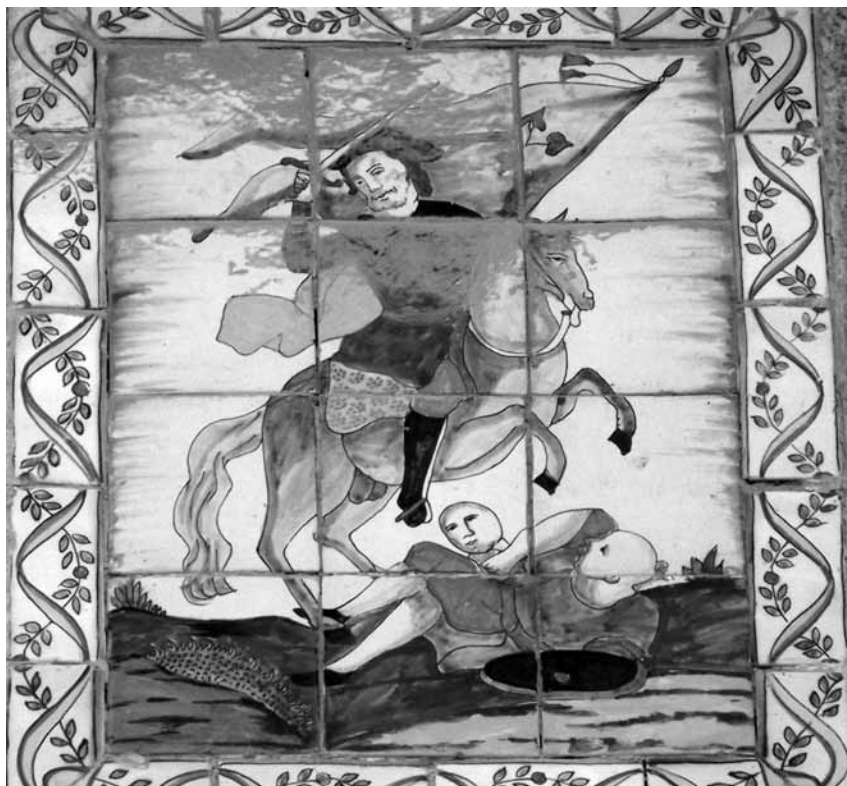

Fig. 27. Sant Jaume matant sarraïns, façana de cal Farré, Torregrossa (foto: J.Y.).

Fig. 28. Sant Jaume matant sarraïns (foto: LLORENS 1980, p. 228).

Fig. 29. Estació V de Gratallops (foto: J.Y.).